

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 11

КОСІНЕНКО О.В.,
асистент кафедри
всесвітньої історії;
СТРАДЕЦЬКИЙ Р.В.,
вчитель історії

УДК 94(477.46).08

ПОЛЬОВІ МОБІЛІЗАЦІЇ 1943-1944 рр. В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРКАЩИНИ)

У статті автори розглядають хід та наслідки польових мобілізацій, що їх проводила Червона Армія на теренах України, зокрема, на території Черкащини. Для висвітлення подій застосовуються не лише раніше опубліковані джерела, а й свідчення очевидців тих подій.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, польові мобілізації, чорна піхота, Книга Пам'яті.

В статтє авторы рассматривают ход и последствия полевых мобилизаций, которые проводила Красная Армия на территории Украины, в частности, на Черкащине. Для освещения событий применяются не только ранее опубликованные источники, но и свидетельство очевидцев тех событий.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, полевые мобилизации, чёрная пехота, Книга Памяти.

In the article the authors examine the course and consequences of field mobilizations that were conducted in the Red Army on the territory of Ukraine, in particular, on the territory of Cherkasy region. For coverage of events are not only used previously published sources, but also the evidence of eyewitnesses of those events.

Keywords: the Great Patriotic war, field mobilization, black infantry, the Book of Memory.

Про Велику Вітчизняну війну написано тисячі книг, знято величезну кількість кінофільмів, опубліковано значну кількість збірників документів. Проте, є ще кілька тем, які і через майже сімдесят років після завершення війни, ще залишаються мало або зовсім недослідженими. Однією з таких трагічних, драматичних і водночас героїчних сторінок радянсько-німецької війни є мобілізації на звільнених територіях України і подальше використання мобілізованих в бойових діях. Сьогодні ми впритул

підійшли до історичного вивчення цієї сторінки Великої Вітчизняної війни. Написана вона кров'ю багатьох тисяч воїнів, доля яких і дотепер ще залишається невідомою.

Тема війни, як ніяка інша, експлуатовалася ідеологічно й значно була міфологізована. Тільки недавно історики отримали можливість неупереджено працювати з історичними фактами, документами і подіями того часу [1, с. 8].

Найбільшим упущенням радянської історіографії сучасні дослідники називають її надмірну ідеологізацію, героїзацію, погляд на проблеми війни "зверху", прикрашення та замовчування цілого ряду фактів. Найприкріше те, що людина, яка перебувала у самому вирі подій війни, у самому пеклі! – в багатьох спогадах визначних людей відсутня. Масові свідчення безпосередніх учасників бойових дій, добровольців і полонених, бранців концтаборів і тих, хто пережив окупацію, підпільників і партизанів, евакуйованих в тиллові області СРСР і оstarбайтерів тощо не збиралися, а тепер їх збирати уже запізно – надзвичайно мало їх залишилося.

Наведемо кілька прикладів висвітлення великих наступальних операцій в радянській історіографії. Ось так описана битва за Дніпро: "Плани німецького командування закріпитись на лінії Дніпра зазнали невдачі. В битві за Дніпро Радянська Армія отримала блискучу перемогу. За мужність, ініціативність і самопожертву радянським воїнам, що проявили себе в битві за Дніпро, уряд присвоїв високі звання Героїв Радянського Союзу близько 2,5 тис. солдат, офіцерів і генералів" [3, с. 525]. А так описана Ясько-Кишинівська наступальна операція: "В ході успішних боїв війська 2-го і 3-го Українських фронтів до 25 серпня оточили, а 29 серпня знищили Ясько-Кишинівське угруповання ворога, яке складалось із 22 дивізій" [3, с. 537]. І ні слова про втрати: ні про свої, ні про противника, про напругу боїв, про подвиги солдатів.

Сучасні дослідники стверджують, що "всі зрізи історії... варто навчитися розуміти таким чином, щоб вони були способами проникнення до життєдіяльності людей епохи, що вивчається... Не військові здобутки, а людський вимір цієї глобальної трагедії зближує нас з європейським соціумом" [18, с. 23].

Проблема радянських військових мобілізацій на території України під час її звільнення та участь місцевого поповнення у наступальних боях є надзвичайно важливою для розуміння суті подій минулої війни для України. Вітчизняні науковці звернулися до її вивчення лише у 90-их роках. Частина з них жорстоке ставлення до мобілізованих з України вважає наслідком існуючого в той час у верхніх ешелонах влади стереотипу "українського зрадництва" і наполягає на визнанні діяльності "польових військкоматів" злочином проти українського народу. Інші – що дана проблема не має національного, або політичного забарвлення, а є складовою вивчення питання ціни Перемоги. Великі втрати серед поповнення, з їхньої точки зору, пояснюються жорстоким опором противника, прорахунками і помилками радянського командування. Однак обидві сторони погоджуються у тому, що дана проблема потребує детального дослідження, залучення нових джерел, обґрунтованих узагальнених даних [19, с.26]

В своїй розвідці автори, зібравши якомога більше відомих фактів по даній темі, провівши ряд підрахунків, опитавши очевидців тих подій та їх нащадків, спробували провести власне дослідження ряду питань, що стосуються території Черкащини і Христинівського району, зокрема.

З перших днів вторгнення вермахту на територію СРСР Україна стала ареною запеклих бойових дій. До кінця літа 1941 року з території України до Червоної Армії було призвано 3184726 осіб. У складі військ Південно-Західного фронту українці становили до 50% бійців. У 1942 році, коли територія України була майже повністю окупована німцями, українці склали близько 8% у діючій Червоній Армії. На початку 1943 року їх кількість зросла до 10%. У 1943-1945 рр. з України було призвано до діючої армії ще 4,5 млн. осіб. З другої половини 1943 і в 1944-1945 рр. українці становили 60-80% солдатів у з'єднаннях Українських фронтів. Поряд із звичними мобілізаціями в Україні проводилися мобілізації польовими військкоматами, які забрали до лав Червоної Армії близько 1,5 млн. осіб. В Україні широко практикувався так званий достроковий призив юнаків 16-17 років. Лише за офіційними даними, їх призвали 265 тис., не рахуючи тих, кого призивали польовими військкоматами [10, с. 553].

Офіційним початком в діяльності польових військкоматів став наказ Ставки Верховного головнокомандуючого № 089 від 9 лютого 1942 року, згідно з яким військовим радам армій і командирам дивізій було дано право необмеженого призову людей, які "проживають на звільненій від окупації територіях" [13].

Якщо в 1941 році призов та мобілізація здійснювалися військкоматами, то під час наступу в Україні в 1943 році армії отримали дозвіл самим проводити поповнення власних військ. Згідно із наказом Ставки ВГК № 089 від 09. 02. 1942 року, що був адресований командуванню Воронежського, Південно-Західного, Донського, Сталінградського та Закавказького фронтів, що готувалися до наступу після Московської битви, передбачав порядок призову та навчання призовників із звільнених територій. Згідно з ним мобілізації підлягали громадяни зі звільнених територій від 17 до 45 років з числа тих, хто раніше не призивався. Вони направлялися до армійських запасних стрілецьких полків (АЗСП), де за 15 днів здійснювалася їх бойова підготовка [13].

У довосенному "Положенні про АЗСП воєнного часу сухопутних військ" термін навчання визначався у три місяці. Зрозуміло, що за два тижні призовники не встигали опанувати навіть азів військової справи, тому за інструкцією Головного управління формування та комплектування Червоної Армії (Головупраформу) № М/1/188 від 29. 01. 1943р. вони повинні були одразу після свого призову направлятися не до армійських запасних полків, а до тилових запасних бригад існуючих на той час військових округів [19, с. 26-27].

Проте, практичне проведення мобілізації дуже відрізнялося від представленого на папері. Правилком стали мобілізації поповнення без огляду на жодні інструкції. Порушення були такими значними, що стурбували Ставку ВГК, яка 15 жовтня 1943 року видала наказ № 0430 "Про порядок призову військовозобов'язаних на звільнених від німецької окупації територіях", де, зокрема, сказано: "Приказом Ставки Верховного Главного Командования от 9 февраля 1942 года за № 089 военным советам действующих армий было предоставлено право призывать на военную службу в порядке мобилизации советских граждан на территории, освобождаемой от немецкой оккупации. При вы-

полнении этого приказа допускаются серьезные нарушения установленного законом порядка проведения мобилизации. Мобилизацию производят не только военные советы армий, но и командиры дивизий(!? - Авт.) и частей (!!!? - Авт.), не считаясь с фактической потребностью в пополнении" [14]. Цей наказ підтверджує, що з людьми ніхто не рахувався, їх просто хапали під дулами гвинтівок та автоматів і що хотіли, те з ними й робили, і ні перед ким не відповідали за них. Потім згорьованим матерям, дружинам, сестрам присилали повідомлення: пропав безвісти. Насправді ж сини, чоловіки, брати лежали у братських могилах всього за кілька кілометрів від рідних домівок. Як зазначає кандидат історичних наук Владислав Гриневиц, активні мобілізаційні заходи РСЧА розгорнула з перших днів вступу на українську землю, і вони не припинялися до кінця 1944 року. Так, улітку 1943 року в Сталінській (нині Донецька) області передовими частинами було призвано і мобілізовано 12 860 осіб, у Сумській - 24 031 особи. У вересні 1943 року тільки з районів Донбасу до з'єднань Південного фронту влилося 120 тисяч осіб. Війська 2-го Українського фронту за період із 1 по 23 січня і в березні-квітні 1944 року отримали поповнення - 330 тисяч осіб із колишніх окупованих територій [2].

Більш детально про порушення та введені нові заходи щодо їх запобігання йшлося у директиві начальника Головного управління № М/1/1562, виданій до даного наказу:

1) військові з'єднання й окремі частини зарахування військовозобов'язаних до складу своїх частин проводять на ходу, не залишаючи жодних даних у сільрадах;

2) медична перевірка при такому поспіху, як правило, не проводиться, через що до армії потрапляють не придатні до військової служби та хворі;

3) призиваються до армії спеціалісти й кваліфіковані робітники, які підлягають бронюванню;

4) прийом і зарахування мобілізованих проходить неорганізовано. Трапляються випадки використання у бою зовсім не навченого у військовому відношенні, не обмундированого відповідним обмундируванням поповнення.

За даними Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації, усі загальновійськові армії, які брали участь

у Корсунь-Шевченківській операції, мали запасні стрілецькі полки. Виконувати свої функції цим формуванням було надзвичайно складно, адже під час масових призовів вони виростили до розмірів дивізій і навіть більше. Так, на початку 1944 року 150-ий АЗСП 27-ї армії нараховував 1827 осіб, 169 - ий АЗСП 40-ї армії – 15107 осіб. В умовах Корсунь-Шевченківській операції АЗСП брали участь у бойових діях нарівні з іншими стрілецькими підрозділами [20, с. 143]

Проте, незважаючи на велике поповнення, військ не вистачало, тому на особливо небезпечних ділянках можливого прориву німецьких військ займали оборону всі, хто міг тримати зброю. Ось що пише в своїх спогадах фронтовик І.Ф. Мельніков: "Щоб перекрити всі виходи із оточення, крім регулярних частин, формувались загони і групи із одужуючих поранених, тиловиків, працівників штабів і комендантських підрозділів. Я командував в званні старшини загonom в 60 чоловік. Ми підтримували батарею 76-ти міліметровок. Лежали прямо в снігу, викопавши окопчики в коліях від машин. ... Стріляли всі безперестанно, хоча багато хто не мав досвіду... (Всі із перерахованих фронтовиком категорій солдатів повинні був мати певний рівень військової підготовки, принаймні, хоча б уміти стріляти. Ймовірно, ветеран не сказав про реальну частину недосвідчених – молоде поповнення – Авт.) Німці проривались із відчаєм приречених. Правіше від нас відкинули і повністю знищили стрілкову роту. В прорив, що утворився, кинулись сотні німців. Ми стріляли їм у фланг, деякі падали, інші продовжували бігти» [11, с. 46-47].

У с. Квітки Корсунь-Шевченківського району в січні 1944 року під час Корсунь-Шевченківської битви було мобілізовано, за якусь годину вигнано в окопи 500 чоловіків-квітчан, ще 600 жителів села рили окопи, підносили патрони, снаряди, виносили з поля бою поранених. За кілька днів з них полягло понад 200 чоловік. Жінки саночками звезли їх з поля бою і поховали дома. У селі стоїтьobelіск односельцям, які полягли на фронтах. Їх 385 [4, с. 408]. З них дві третини загинули в 1944 році під своїм селом не обмундированими, погано озброєними. Зокрема, І.Т. Шпунт мобілізований 2 лютого 1944 року, а загинув 3 лютого 1944 року, А.С. Коломієць мобілізований 2 лютого, загинув 5 лютого [20, с. 142].

Окрім повідомлень про загибель жителів Квіток, в архіві Корсунь-Шевченківського РВК зберігаються такі ж документи про загибель жителів Виграєва, Дацьок, Сахнівки, Сидорівки, Сухин.

За "Книгою Пам'яті України" у 1944 році, було мобілізовано 243 особи із 32 населених пунктів Корсунського району, з них під час Корсунь-Шевченківської битви загинуло – 47 [20, с. 142].

Із спогадів уродженця с. Яблунівки Корсунь-Шевченківського району Г.П.Ворони: "Відразу після визволення села 15 лютого 1944 року військами 52-ї армії у сільській раді зібрали близько 80-ти чоловіків і машинами відвезли у с. Водяники Звенигородського району. Там ми були зараховані до складу 294-ї стрілецької дивізії 52-ї армії. Під час боїв за Водяники загинуло багато його односельців. Першу свою гімнастерку, штани, пілотку, черевики, спідню білизну я отримав напередодні Сандомирського прориву в липні 1944 року. Але все це, хоч і випране, і випрасуване, вже було в користуванні" [20, с. 142-143] (Тобто, солдат протягом 5-ти місяців воював у домашньому одязі – Авт.)

Коли в жовтні 1943 року під Києвом війська були перекинуті з Букринського плацдарму на Лютізький, то на Букринський плацдарм прийшло поповнення з терміново мобілізованих на Лівобережжі України оточенців та підрослих за два роки окупації 17-20-річних юнаків. 22 вересня 1943 року був визволений Драбівський район. Польові військомати провели по селах мобілізацію. На Букринському плацдармі полягло 1115 мобілізованих у 1943 році чоловіків і юнаків Драбівського району. З них безвісти пропало 656, тобто більша частина. Молоді ж за рідкісним винятком усі пропали безвісти. Чому так багато? Це ж не при відступі й не при навалі наступі: на плацдармі товклися понад 4 місяці. Усе ж було на виду! А тому пропали безвісти, що, очевидно, багатьох цих бідолах - "чорносвітників" не взяли навіть на облік, як це описано в повісті Д.Міщенко "Батальйон не обмундированих". До того ж пропали безвісти для імперської держави був навіть вигідний, за нього сім'ї полегло не платили допомоги. Чи не тому були відмінені так звані особисті "патрони", в яких лежала інформація про бійця: прізвище, ім'я,

по-батькові, рік народження та інші дані. А ще маса полеглих при розширенні плацдарму і похованих у жовтні-листопаді, грудні, січні в придніпровських селах Пшеничники, Студенець, Григорівка, Бучак, Іваньків Канівського та селах Колесище, Ромашки й інших — Миронівського районів. Оце й були ті самі "не обмундировані", "чорнорубашники", "чорносвітники", "чорна піхота" з однією гвинтівкою на 5-10 чоловік. "Оружје добу-дешь в бою у врага или возьмешь у павшего рядом товарища!" - казали їм перед боєм. "Чорнорубашечників" кидали "пачками", так би мовити: як узяли гуртом із одного села, так і кинули в бій, і вони так і впали поруч в одному й тому ж бою, в один і той же день [21, с. 106].

Майже стільки ж полягло уродженців Черкаського району під Смілою і в Корсунь-Шевченківській битві, а з Городищенського району – під Уманню і Ясами [21, с. 12].

Зовсім недавно в газеті "Молодь Черкащини" була опублікована стаття про те, що пошуковці в Калінінградській області знайшли медаль "За відвагу", по номеру якої встановили її власника. Нам став наш земляк із Золотоноші – Прокіп Будюк. Його, за словами рідних, призвали у вересні 1943 року і солдат відразу пішов визволяти Черкаси. [8, с. 3] (Тобто, можна з великою ймовірністю припустити, що свій бойовий шлях він розпочав у "чорній піхоті" і разом з ним було мобілізовано певну кількість його односельчан - Авт.)

5 травня 2011 року відбулося перепоховання останків 28 радянських воїнів, що визволяли Канівщину. Вони були поховані в окопах, траншеях, бо військові обставини не дозволяли поховати бійців по-людськи. При розкопці поховань пошуковці не знайшли жодної речі, за якою можна б було ідентифікувати загиблих. У своїй промові голова облдержадміністрації Сергій Тулуб сказав: "Вшановуючи пам'ять невідомих героїв, ми маємо пам'ятати, що більшість із них, напевне, з Черкащини. Адже на цей плацдарм було мобілізовано дуже багато людей зі звільнених населених пунктів Лівобережної України" [22, с. 3].

А це ще одна трагічна сторінка війни: поранених дядьків не лікували в медсанбатах, а пускали додому. Вилікуєшся дома сам (а яка медицина в глухому селі у війну?), тебе знову мобілізують і кинуть в нову м'ясорубку, а не вилікуєшся... І таких по-

мерлих вдома від ран по кожному району Черкаської області по кілька десятків. [21, с. 107]

У селі Кузьмина Гребля Христинівського району для поранених при визволенні м. Умань і району у приміщенні сільської лікарні був організований військовий госпіталь, в якому згодом заліковували рани земляки: Мельничук Трохим, Шпанко Анатолій, Шевчук Петро, яких після поранення відпустили додому [16, с. 93]

Із спогадів уродженки с. Вотилівка Лисянського району Мовчан Марії Дмитрівни: "Визволяючи наше село, загинуло 1276 чоловік, але розказували мені давно, ще старші люди, що їх там десь поховано 1700 чоловік. Серед загиблих багато було в цивільному одязі. А хоронили їх аж весною, коли зійшов сніг. Збирали їх в окопах, по ярах і лісках навколо села. Хоронили їх місцеві жителі. Особливо багато загиблих наших солдат було у яру і в лісі між Вотилівкою і Виноградом. Німці прорвалися в село 14 лютого 1944 року зі сторони Винограду, а наші війська саме заходили у Вотилівку зі сторони с. Косяківки. Солдати Червоної Армії були оточені німцями в яру між Вотилівкою і Виноградом. Після завершення боїв приходили люди із Баштечок, Тинівки, Павлівки – шукали своїх загиблих родичів. Чи когось знайшли, не пам'ятаю. Але на День Перемоги в 60-70-х роках до братської могили у Вотилівку приїжджало багато людей із Таращанського та Ставищенського районів Київської області – їх рідні загинули при визволенні нашого села. Точно знаю, що два хлопці із Вотилівки загинули за селом Бужанка, в Тихонівсько-му лісі, їх родичі із Вотилівки їздили туди на могилки» [9].

Провівши детальний аналіз втрат по кількох населених пунктах Христинівського району ми отримали такі дані: за роки війни із села Шельпахівка мобілізовано 245 осіб. Із них в 1941 році бл. 150, в березні 1944 року - бл. 90 осіб. З мобілізованих в 1941 році загинуло в 1941 році -21, в 1942 – 20, в 1943 -21(із них розстріляно окупантами за співпрацю з партизанами - 3), в 1944 – 93 (із них розстріляно окупантами за співпрацю з партизанами – 7), загинуло в квітні – 7; червні – 2, липні – 3, серпні – 3, жовтні – 6, грудні – 5. Про 46 жителів села є лише дані про те, що вони пропали безвісти в 1944 році, а про місце поховання 7 жителів села відома тільки країна, де вони загинули - Угорщина,

Румунія. Таким чином, можна припустити, що бл. 50 жителів нашого села, ймовірно, загинули в квітні-серпні 1944 року під час Умансько – Ботошанської та Ясько-Кишинівської наступальних операцій. В 1945 загинув 31 житель села. Повернулось додому 60 осіб [5].

А ось іще дані, пораховані нами по Книзі Пам'яті України по с. Івангород Христинівського району. В 1941 році на фронті загинуло 29 жителів села, 23 із них пропало безвісти, відоме місце поховання - 6. В 1942 році загинуло 16 осіб. З них: 7 пропало безвісти, місце поховання 9 відоме. В 1943 році загинуло 43 жителі села, з них 29 пропало безвісти, місце поховання 14 відоме (з них 2 партизани). В 1944 році загинуло 136 жителів села. З них: в січні - 1, лютому – 2, березні – 1. Це втрати із мобілізації 1941 року. Після визволення села у березні 1944 року була проведена мобілізація. У квітні 1944 року загинуло 26 чоловік, з них 24 пропали безвісти, місце поховання 2 відоме – Ясси, Румунія. В травні загинуло 7 – всі пропали безвісти. В червні 2 - всі пропали безвісти. В липні 3 – всі загинули в Румунії. В серпні 3, з них: 1- безвісти, 2 – в Румунії. В вересні загинуло 4 – всі в Румунії. В жовтні загинуло 5, з них: 1 - в Угорщині, 4 – в Румунії. В листопаді 2, з них: 1 – пропав безвісти, 1 – загинув в Угорщині. В грудні загинув 1 – в Угорщині. В 1944 році ще 13 жителів села загинули на території Румунії, 3 – на території Польщі, 3 – на території Угорщини, 1 – на території Естонії, 1 – на території Білорусії, 1 - на території Росії, 1 – на території Молдови. Крім того, в 1944 році ще 60 жителів села пропали безвісти [5].

Таким чином, можна припустити, що близько 80-100 жителів села Івангород загинули під час Умансько-Ботошанської та Ясько-Кишинівської операцій, причому переважна більшість із них пропала безвісти. А це нашоєму на думку, що більшість із них загинула в перших боях і під час поховання не була опізнана. В 1945 році загинув 31 житель села, з них 8 – пропало безвісти, місце поховання 23 – відоме. Таким чином, за Книгою Пам'яті під час війни з с. Івангород загинуло 255 жителів [5. Підрахунки зроблені авторами].

Щоб пролити світло на цю ще малодосліджену сторінку війни, ми звернулися до ветеранів Великої Вітчизняної війни та їх дітей.

Зі спогадів фронтовика, жителя с. Шельпахівка Сотули Дмитра Миновича: "Я був молодий, то попав в навчальний підрозділ. А стариків, тих, хто потрапив в 1941 році в оточення, їх називали "оточенцями" – відразу на фронт. Всіх кидали туди і зі зброєю, і без зброї. Шевчука Петра, Сафронова Каленя, Шпоху Івана, Петра Контрибуцу забрали відразу. Із них ніхто не повернувся. Брала з 1905 по 1926 р.н. Забирали ще і старших. Забрали мого батька Сотулу Мину Петровича, 1895 р.н. Батько загинув в Угорщині. А його брат, Сотула Федір Петрович, 1907 р.н., десь під Яссами пропав безвісти. Під Яссами майже без зброї були солдати. Казали, що "зброя там є, знайдеш". Прямо таки знущались" [17]

Зі спогадів фронтовика, жителя с. Шельпахівка Поворознюка Василя Кириловича: "Спочатку я потрапив в навчальний підрозділ. Пробув я там мало, десь із місяць. А потім нас відправили на фронт під Ясси. Разом зі мною сюди потрапило багато моїх односельців: Сотула Дмитро, Нагаєвський Кузьма, Поворознюк Гриша, Василенко Михайло, Гаврилюк Михайло. Всіх уже й не пам'ятаю. Нас обмундирували. Але ті, що прийшли трохи пізніше, воювали в домашньому одязі і зброю брали в бою. Втрати були дуже великі. Хоронили відразу після бою, на місці. Медальйонів більшість не мали, тому хоронили як невідомих, а потім рідні отримували повідомлення: "Пропав безвісти" [12]

Зі спогадів жителя с. Шельпахівки Люльки Михайла Яковича, сина учасника Великої Вітчизняної війни Люльки Якова Йосиповича: "Батько розказував, що в серпні 1944 року він воював під Яссами, і там зустрівся зі своїми земляками. З нашого села забрали багато людей. Під Ясси їх просто гоном гнали. Не обмундирували, хто в чому з дому був – в тому й воювали. На п'ятьох одна гвинтівка. Спереду німці косять, а ззаду – загороджувальні війська. Мало хто тоді залишився живий. З нашого села прийшов Стародуб Степан Іванович, Гаврилюк Андрій Євтухович, Павлишин Григорій. Стародуб вижив, тому що мав гарний почерк, його забрали писарем, а Гаврилюк Андрій Євтухович, був трактористом, то попав у танкові війська" [7].

А ось так відбувалися польові мобілізації в с. Кузьмина Гребля: "18 березня 1944 року після звільнення відбувся короткий мітинг. Була оголошена мобілізація чоловіків віком від 18 до

45 років і їх направлено в м. Умань. В Умані працював польовий військовий комісаріат. Майже всіх мобілізованих зарахували в армію, за виключенням деяких трактористів, яких залишили для проведення весняних посівних робіт. Мобілізованих жителів нашого села, як і більшості сіл Уманщини, було направлено в армію, яка вела жорстокі бої з німецько-румунськими військами в районі румунських міст Ясси - Кишинів. Ця битва в історію війни ввійшла під назвою "Ясько-Кишинівська операція". Щойно мобілізовані солдати, з яких були і такі, що ніколи в армії не служили, військової служби не знали, погано озброєні, в своєму одязі, вступили в бій з німецько-румунськими військами, загартованими в боях на фронтах війни. В цій битві радянські війська здобули перемогу, але ціною нічим не виправданих великих втрат своїх солдатів. У цій битві загинуло понад 40 чоловіків з нашого села. Сини ховали своїх батьків, а батьки своїх вбитих синів. Це була сама трагічна подія в селі протягом війни" [16, с. 92-93].

Відразу після початку війни пройшла мобілізація і в с. Велика Севастянівка. Було мобілізовано багато чоловіків віком від 18 і до 35 років. Потім почалася евакуація: вивозили сільськогосподарську продукцію. В сторону Черкас погнали із села велику череду корів, коней, свиней, щоб не потрапили до рук ворога. Трактори, автомобілі, що стояли на обліку у військкоматі, забрали разом із трактористами і водіями. А перед самим вступом німців у село, військові зібрали в селі юнаків 14-17 років і пішки повели їх в напрямку м. Черкаси. Ця процесія нагадувала формування череди на селі. Односельчани почали їх називати "чередниками". Учасники цих подій потім розповідали, що дійшли вони до переправи на Дніпрі поблизу Черкас. А там уже німці висадили десант, який відрізав їм шлях за Дніпро. "Чередники", в домашньому одязі і, звісно, без зброї потрапили в оточення. Німецька польова жандармерія взяла їх на облік, видала їм перепустки (для того, щоб інші служби їх не затримували) і відпустила додому. Згодом ці юнаки повернулися в село – радості рідних не було меж. Разом із цими юнаками повернулися в село 6 чоловік, які брали участь в обороні переправи через Дніпро. Вони і розповіли, що під час бою загинуло 6 наших односельців, в тому числі і мій батько. Він був поранений в голову, товариші

намагались йому допомогти, проте він відмовився і залишився там, де його поранило, бо рухатися він не міг. А тим часом відступаючі війська підірвали міст-греблю, піднялася велика вода, яка змила вбитих і поранених. Після звільнення села від окупантів 10 березня 1944 року, юнаків-"чередників" було мобілізовано до війська. Як розповідали фронтовики, що повернулися з війни, більшість цієї молоді загинула в перших боях під Ясами, адже кидали їх в бій непідготовленими, майже без зброї, не обмундированих. Після закінчення війни частина молодих продовжувала нести службу і в 1946, і в 1947 роках. [6].

Провівши по Книзі Пам'яті України детальний підрахунок втрат по Христинівському району, ми отримали такі результати: в 1941 році втрати склали 542 ос., із них: відоме місце поховання – 221 особи, а 321 чол. – пропав безвісти. В 1942 році загинуло 490 осіб, відоме місце поховання – 330, 160 – пропало безвісти. 1943 рік – загинуло 526 осіб, відоме місце поховання – 399, 127 – пропало безвісти. В 1944 році загинуло 2308 жителів району. Із них: відоме місце поховання – 938, 1370 – пропали безвісти. В 1945 році загинуло 520 осіб, із них: відоме місце поховання – 392, 128 – пропали безвісти. Простий підрахунок показує, що сумарні втрати 1941-1943 та 1945 років разом взятих становлять – 2078 чоловік, із них – 736, як такі, що пропали безвісти. Втрати лише одного 1944 року становлять 2308 осіб, із них – 1370 осіб, як таких, що пропали безвісти. Кількість зниклих безвісти в 1944 році майже вдвічі більша за кількість решти років війни.

Якщо підсумувати втрати Христинівщини за роки війни по Книзі Пам'яті, то виходить 4386 осіб. (За підрахунками авторів). До цієї кількості не враховані кілька десятків жителів, що загинули в 1946-1948 роках. А за даними наведеними в тій же Книзі Пам'яті по Христинівському району – в роки війни загинуло 5070 осіб. [5, с. 238]. Тобто, майже про 700 осіб у книзі немає жодної інформації. Проводячи підрахунок, ми звернули увагу на те, що бл. 30% із зниклих безвісти в 1944 році, загинули в квітні-травні та серпні. Саме на ці місяці припадає Умансько – Ботошанська та Ясько – Кишинівська операції.

Всього із Христинівського району було мобілізовано 7500 осіб, загинуло 5070 – тобто 2/3 [5].

Провівши власне дослідження втрат по селах Христинівського району та використавши наявні дані по інших населених пунктах Черкащини, ми зробили такі висновки: мобілізація 1944 року в середньому забирала із села з населенням у 800 чоловік близько 80-90 призовників. Із них в боях 1944 року гине близько 60-70 чоловік, причому із них 30-40 як такі, що пропали безвісти.

В Христинівському районі 28 населених пунктів. Якщо взяти за основу дані наших розрахунків, то виходить, що з одного Христинівського району в 1944 році було мобілізовано близько 2400-2700 осіб. В боях 1944 року з одного тільки Христинівського району загинуло не менше 1800-2100 осіб, причому – 900-1200, як такі, що пропали безвісти.

А на Черкащині 20 районів..... Отже, теоретично, мобілізації тільки 1944 року забрали з населених пунктів області 48000-54000 чоловік. (Зі 150000 за весь період війни.) Враховуючи попередні дані, можна припустити, що із них загинуло на фронтах 36000 – 42000 чоловік, із них 18000-24000, як такі, що пропали безвісти. Оскільки 1944 рік це – рік великого наступу Червоної Армії, то можна стверджувати, що кілька десятків тисяч наших земляків загинули, як "чорнопіджачники": непідготовленими, не обмундированими, погано озброєними, безіменними, безвісти пропавшими. Така значна кількість призовників давала можливість проводити військові операції, не рахуючись із втратами, особливо мобілізованих із тимчасово окупованих територій.

Проте, незважаючи ні на що, для нас вони не розчинились у часі – вони залишилися у пам'яті народу. Завдячуючи їм, ми сьогодні живемо і пам'ятаємо ту ціну, що заплатив наш народ за Перемогу.

Список використаних джерел та літератури

1. Війна в історичній та індивідуальній пам'яті: Матеріали всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 66-й річниці Перемоги, 20-річчю Незалежності України (Кривий Ріг, 22 квітня 2011р.) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Криворізький державний педагогічний університет. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. - 168с.

2. Гриневич В. Военные мобилизации в Украине в 1943—1944 годах. / Владислав Гриневич [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://rkka.kiev.ua/?page_id=102
3. История Украинской ССР. В 2 томах. Т.2. – К.: Наукова думка, 1969. – 896с.
4. Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область.- К., 1972. - 787 с.
5. Книга Пам'яті України. Черкаська обл. 7 том - Київ: Пошуково-видавниче агентство Книга пам'яті України, 1997. – 861с.
6. Коломієць Марія Леонтіївна, 1929 р. народження, уродженка с. Сичівка, проживає в с. Велика Севаст'янівка Христинівський р-н, Черкаська обл., бесіда тривала 20 хвилин, запис зроблено авторами 24.10.11.
7. Люлька Михайло Якович 1943 р. народження, с. Шельпахівка Христинівський р-н, Черкаська обл., син учасника Великої Вітчизняної війни Люльки Якова Йосиповича 1905 р. народження бесіда тривала 20 хвилин, запис зроблено авторами 27.10.11.
8. Метківська І. Відлуння війни. Через 67 років родина дізналася про долю діда-героя // Молодь Черкащини. – 31 жовтня 2012, - С. 3
9. Мовчан Марія Дмитрівна, 1927 р. народження с. Вотилівка Лисянського району, проживає в м. Христинівка Черкаська обл., бесіда тривала 25 хвилин, запис зроблено авторами 7.11.2011.
10. Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І.К. Патриляк, М.А. Боровик – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 590с.
11. Першанин В. Штрафники, разведчики, пехота. «Окопная правда» Великой Отечественной / В. Першанин – М.: Эксмо: Яуза, 2010. - 256с.
12. Поворознюк Василь Кирилович, 1923 р. народження с. Шельпахівка Христинівський р-н, Черкаська обл., колгоспник-пенсіонер, ветеран ВОВ, бесіда тривала 20 хвилин, запис зроблено авторами 28.11.2011.
13. Приказ Народного Комиссара Оборони СССР о призыве в Красную Армию граждан, проживающих на освобождаемых от оккупации территориях № 089 9 февраля 1942 г. — ЦАМО. Ф. 148а. Оп. 3763. Д. 126. Л. 33, 34. Заверенная копия. Русский архив: Великая Отечественная: Ставка ВГК: Документы и материалы: 1942 год. Т. 16(5-2). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/%CF%EЕ%EB%E5%E2%EЕ%Е9_%E2%EЕ%E5%ED%EA%ЕЕ%EC%E0%F2
14. Приказ Ставки Верховного Главнокомандования о порядке призыва военнообязанных в освобождаемых от немецкой оккупации районах № 0430 от 15 октября 1943 г. ЦАМО. Ф. 4, оп. 11, д. 76, л. 201.

- Подлинник. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://militera.lib.ru/docs/da/nko_1943-1945/08.html
- Рибченко Л.В. "Радянські військові мобілізації на території України у 1941-1945 роках" / Людмила Вікторівна Рибченко // Збірка наукових статей "Друга світова війна. Погляд з ХХІ століття". — К., 2010.- с.303-318.
- Сажієнко І.А., Євтушенко К.І. Кузьмина гребля. Село і люди. Історико-етнографічний нарис / І.А. Сажієнко – УВПП, 2006. – 280с., іл.
- Сотула Дмитро Минович, 1923 р. народження с. Шельпахівка Христинівський р-н, Черкаська обл., колгоспник-пенсіонер, ветеран ВОВ, бесіда тривала 25 хвилин, запис зроблено авторами 25.10.2011.
- Симоненко І.М. Друга світова війна в історичній пам'яті українського народу / І.М. Симоненко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4. – С.44-54.
- Україна і український народ у Другій світовій війні: Дискусії в Українському інституті національної пам'яті. – Випуск IV / [упорядники Л. Герасименко, Р. Пилявець]. К.: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 95с.
- Черкащина в контексті історії України. Матеріали Другої науково-красознавчої конференції Черкащини, присвяченої 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. – Черкаси: "Ваш Дім", видавець ПП Дикий О.О., 2005.- 476с.
- Черкащина в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. Збірник документів і матеріалів / Укладачі: П.М. Жук, П.П. Жук, С.І. Кононенко, С.І. Кривенко. Черкаси: Брама – ІСУЕП, 2000. – 208с.
- Черняк К., Шамрай О. Шана фронтівкам. У Каневі перепоховали воїнів, знайдених на місці бойових дій / К. Черняк, О. Шамрай // Нова Доба. - № 38-39, 12 травня 2011, - С.3.